

СУАДНОСІНЫ ГРАМАДЗЯНСКАГА
І ЭТНІЧНАГА НАЦЫЯНАЛІЗМУ ПАВОДЛЕ
УЛАДЗІМІРА ФУРСА І ІНСТЫТУТЫ
ПА ЗАБЕСПЯЧЭННІ МОЎНЫХ ПРАВОЎ
ЯК ІХ СПАЛУЧЭННЕ

Дзяніс Тушынскі

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2025-1-267-280>

THE RELATIONSHIP BETWEEN CIVIC AND ETHNIC NATIONALISM
ACCORDING TO ULADZIMIR FOURS, AND INSTITUTIONS
FOR ENFORCING LANGUAGE RIGHTS AS THEIR POINT
OF CONVERGENCE

© Dzianis Tyshinsky

MA in Psychology, Lecturer, European Humanities University

17 Savičiaus Str., 01127, Vilnius, Lithuania

Email: denis.tyshinsky@ehu.lt

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1933-7760>

Abstract: The paper critically examines Uladzimir Fours's approach to the relationship between civic and ethnic nationalism. As an illustration of their interplay, it highlights public institutions responsible for the protection of language rights and the implementation of language policy. The article references Belarusian initiatives aimed at institutionalizing the defense of linguistic rights – such as the proposed but ultimately unrealized Belarusian state department for language affairs. As practical examples, it discusses public bodies that uphold linguistic rights in post-colonial countries and territories formerly under British rule. These include the Ministry of National Co-existence, Dialogue, and Official Languages of Sri Lanka; language commissioners of Canada, the Republic of Ireland, and Wales; and the Scottish Gaelic Board, among others. The paper emphasizes how such institutions contribute to civic autonomy, which Fours identifies as a key component of nationalism. Activities that promote this autonomy include assisting individuals in defending their linguistic rights, supporting institutions in developing language schemes, and fostering public dialogue.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivative Works 4.0 International License

Keywords: Uladzimir Fours, ethnic nationalism, civic nationalism, linguistic rights, language commissioner, civic autonomy, Belarusian language.

Уводзіны

Раз'яднанасць беларускіх прыхільнікаў дэмакратыі — адзін з дэма-тывавальных фактараў для беларускай супольнасці. У публічнай прасторы трываюць спрэчкі аб тым, якія каштоўнасці з'яўляюцца першаснымі: нацыянальнае адраджэнне ці дэмакратыя і правы чалавека; захаванне нацыянальнага суверэнітэту ці дэмакратыя. Працягваецца і дыскусія вакол першаснасці / другаснасці ролі і месца беларускай мовы ў айчынным дэмакратычным руху.

У межах міжнароднай канферэнцыі памяці У. М. Фурса падаецца карысным прааналізаваць погляды айчыннага філосафа на азначаныя вышэй супярэчнасці. Таццяна Шчытцова адзначае, што ягоны падыход да рашэння нацыянальнага пытання «намячае пераадоленне контрпрадуктыўнай дыхатамічнай логікі этнічнага і грамадзянскага нацыяналізмаў» (Shchytsova 2020: 9).

Далей у гэтым артыкуле аналіз філасофскага падмурку пераадолення згаданай бінарнасці стане адпраўной кропкай для дэманстрацыі таго, як мэты і істотныя рысы грамадзянскага і этнічнага нацыяналізму могуць спалучацца ў дзейнасці інстытутаў моўнай палітыкі і абароны моўных правоў.

Погляд У. Фурса на суадносіны грамадзянскага і этнічнага нацыяналізму

Аўтарства класіфікацыі нацыяналізму на грамадзянскі і этнічны належыць Гансу Кону. Нягледзячы на рознабаковую крытыку гэтай дыхатаміі, яна (з улікам мадыфікацый) працягвае заставацца актуальнай і выкарыстоўваецца ў эмпірычных даследаваннях і ў XXI стагоддзі (Piwonі, Mußotter 2023).

У артыкуле «“Беларусский проект современности”. Чтобы “каждый ощущал себя здесь как дома”» У. Фурс называе грамадзянскі нацыяналізм найбольш адэкватным увасабленнем «ідэі Еўропы» ў сённяшняй Беларусі; вызначае такі нацыяналізм «прывязкай да фактычнасці незалежнай тэрытарыяльнай дзяржавы», а не «апораі на этнакультурную традыцыю»; супрацьпастаўляе дзве «іпастасі» нацыяналізму — грамадска-палітычную і культурную, — якія, у сваю чаргу, узыходзяць да дзвюх мадэляў фарміравання нацыі: адпаведна, французскай і германскай.

У. Фурс не дэкларуе гэтага, але відавочна сінанімічна ўжывае выразы:

- грамадзянска-палітычная іпастась нацыяналізму, грамадзянскі нацыяналізм і інклюзіўны грамадзянскі нацыяналізм;
- этнакультурная іпастась нацыяналізму, этнічны нацыяналізм, этнанацыяналізм і этнакультурны нацыяналізм (Fours 2007).

Пры гэтым шэраг аўтараў разводзіць паняцці этнічнага і культурнага нацыяналізму, адносячы прыналежнасць да агульнай культуры якраз да нацыяналізму грамадзянскага; для іншых жа, як і для У. Фурса, тэрмін «этнакультурны нацыяналізм» з'яўляецца сінанімічным тэрміну «этнічны нацыяналізм» (Piwoni, Mußotter 2023).

З аднаго боку, аўтар лічыць, што грамадзянскі і этнічны нацыяналізм «цяжка спалучальныя паміж сабой». Аднак, пастулюючы іх несумяшчальнасць, ён адзначае рэальную магчымасць інклюзіўнага грамадзянскага нацыяналізму, які, як можна дапусціць, уключае і нацыяналізм этнічны як прыватнасць. У гэтым жа артыкуле можна знайсці і трэці погляд на суадносіны двух відаў нацыяналізму: прадстаўленне этнічнага нацыяналізму як «прыватнасці, што рэпрэзентуе татальнасць». Пры гэтым аўтар прызнае апошні падыход тэарэтычным канструктам, практычнае вырашэнне якога – «вельмі няпростая задача». Прычынай практычнай складанасці аўтар бачыць у першую чаргу недахоп агульнага сацыяльнага ўяўлення, якое б спрыяла салідарызацыі і самаабмежаванню розных груп (Fours 2007).

Верагодна, менавіта інклюзіўнасць робіць грамадзянскі нацыяналізм больш прывабным для аўтара. Пры гэтым магчымасць інклюзіўнасці этнакультурнага нацыяналізму не разглядаецца.

Грамадзянскі нацыяналізм, паводле У. Фурса, характарызуецца наступнымі рысамі:

- апора на прававую свядомасць, сфармаваную, у прыватнасці, у пратэстах супраць аўтарытарызму;
- інклюзіўнасць, аб'яднанне людзей па-над (у тым ліку) моўнымі адрозненнямі;
- падстава для згаданага аб'яднання – прыняцце людзьмі дзяржаўнай незалежнасці як базавай каштоўнасці і іх уключэнасць у палітыку, арыентаваную ідэаламі грамадскай аўтаноміі (Fours 2007).

Падаецца, што згаданыя характарыстыкі (пры замене некалькіх тэрмінаў) могуць апісваць і этнічны нацыяналізм. Напрыклад, моўная і культурная еднасць тэарэтычна магла б выступіць аб'яднаўчым фактарам: надканфесійным, надпартыйным ці

надкласавым. Што датычыцца трэцяга пункта, то развіццё нацыянальнай самасвядомасці, культуры і мовы з'яўляецца важным фактарам захавання дзяржаўнага суверэнітэту. Уключанасць жа ў палітыку — натуральнае асяроддзе прыхільнікаў этнічнага беларускага нацыяналізму. Дарэчы, яшчэ ў 1988 годзе адозва Беларускага Народнага Фронту «Адраджэнне» «Да грамадзян Беларусі» і праграма фронту адлюстравалі спалучэнне нацыянальнага і грамадзянскага чыннікаў:

Беларускі Народны Фронт «Адраджэнне» — гэта шырокі грамадзка-палітычны рух грамадзянаў, партыяў, арганізацыяў, якія выступаюць за дэмакратычныя ідэалы, за моцную незалежную дзяржаву Беларусь, за сацыяльную рынкавую эканоміку, за нацыянальна-культурнае адраджэнне нашага народу. Фронт гуртуе людзей рознага сацыяльнага стану, прафэсійнай, нацыянальнай, рэлігійнай прыналежнасці. Фронт яднае і беспартыйных, і сяброў дэмакратычных партыяў. Удзел у Фронце несумяшчальны з прапагандаю таталітарнае ідэалёгіі, клясаве, нацыянальнае, расавае, рэлігійнае нецярпімасці (Pragrama Belaruskaga Narodnaga Frontu «Adradzhenne» 1993).

Увогуле, ідэя ўзаемапранікнення грамадзянскага і этнічнага чыннікаў нацыяналізму з'яўляецца адным з кірункаў крытыкі дыхатаміі грамадзянскага / этнічнага. Выказваецца меркаванне, што ні грамадзянскага, ні этнічнага нацыяналізму ў чыстым выглядзе не існуе — у кожным канкрэтным выпадку існуе іх спалучэнне, з рознай ступенню выражанасці кампанентаў (Piwoni, Mušotter 2023).

Іранічна, што азначаная супярэчнасць у беларускім кантэксце ў пэўным сэнсе нівеліруецца самой жыццёвай практыкай. Апытанне 2024 года дэманструе, што найбольшую актуальнасць для беларускіх гараджанаў уяўляюць эканамічныя праблемы. Напрыклад, рост коштаў у якасці важнай праблемы называюць 42% апытаных, нізкі ўзровень даходаў — 40%, высокія кошты на жылло — 29%. Тады як наступствы канфлікту Украіны і Расіі — 18%, адсутнасць дэмакратыі і свабоды слова — 17%, а ўшчамленне нацыянальнай культуры і мовы — толькі 5% (Belarus: The changing social contract 2024: 21). Аўтары даследавання сведчаць, што найбольш актуальныя праблемы тым жа, што і ў 2009 годзе. Калі даверыцца вынікам, то і пытанні грамадзянскага, і пытанні моўна-этнічнага плану знаходзяцца на перыферыі свядомасці значнай часткі насельніцтва краіны.

Прававая свядомасць і грамадская аўтаномія як пункты раўнапраўнага спалучэння грамадзянскага і этнічнага нацыяналізму

Як было паказана вышэй, можна дапусціць магчымасць існавання альтэрнатывы мадэлі інклюзіўнага грамадзянскага нацыяналізму — напрыклад, адносна раўнапраўны этнічна-грамадзянскі нацыяналізм ці нават інклюзіўны этнічны нацыяналізм. Вылучаныя У. Фурсам характарыстыкі грамадзянскага нацыяналізму: прававая свядомасць і ідэал грамадскай аўтаноміі — можна разглядаць і як падмурак для практычнай рэалізацыі раўнапраўнага суіснавання дзвюх іпастасяў. Магчымасць для гэтага дае, у прыватнасці, сфера абароны моўных правоў.

У. Фурс не ўжывае тэрмін «лінгвістычны нацыяналізм» і не адзначае, да якога з двух разгледжаных тыпаў нацыяналізму ён знаходзіцца бліжэй. Аднак заўважна, што падкрэсліванне ролі нацыянальнай мовы аўтар супрацьпастаўляе нацыяналізму грамадзянскаму: «Для яго (грамадзянскага нацыяналізму) не важная мова, карані і паходжанне чалавека» (Fours 2007). Шэраг аўтараў адносіць акцэнт на нацыянальнай мове да аспектаў этнічнага нацыяналізму ці этнічнай нацыі, якая супрацьпастаўляецца нацыі грамадзянскай (Piwoni, Mußotter 2023).

Цытуючы Янава Палескага, У. Фурс адзначае, што для выяўлення нацыянальнай ідэнтычнасці не абавязкова навіязваць агульную мову (верагодна, тут маецца на ўвазе беларуская), нацыя мусіць быць арганізавана так, каб кожны адчуваў сябе тут як дома (Fours 2007). Пры гэтым перспектыву паглыблення русіфікацыі (не выключаную і ва ўмовах росквіту грамадзянскага нацыяналізму), пры якой беларускамоўныя наўрад будуць пачувацца «як дома», аўтар не разглядае. Між тым забеспячэнне моўных правоў усіх жыхароў краіны можа стаць практычным увасабленнем ідэі спалучэння грамадзянскага (праз прававы аспект) і этнічнага (праз аспект моўны).

У многіх шматмоўных краінах і тэрыторыях забеспячэнню моўных правоў служаць адмысловыя інстытуты. Аналізуючы погляды К. Кастарыядзіса, У. Фурс адзначае, што важнай «мэтай палітыкі аўтаноміі з'яўляецца стварэнне інстытутаў, якія праз інтэрналізацыю індывідамі спрыяюць найбольшаму прыросту іх індывідуальнай аўтаноміі і іх эфектыўнаму ўдзелу ва ўсіх формах экспліцытнай улады, якія існуюць у грамадстве» (Fours 2005). У. Фурс піша, што згаданая аўтаномія — гэта практычна значная ўтопія, якая пракрэслівае гарызонт палітыкі, рэфлексіўнага пераўсталявання грамадства, што ў беларускіх умовах азначае актыўнае

прысабечванне самадзейнымі грамадзянамі дзяржавы, якая была адчужана ў аўтарытарным самадаўленні (Fours 2007).

Супрацьлегласць аўтаноміі — гетэраномія, асноўная праява якой у Беларусі — дэпалітызацыя грамадства. Пры ёй цяжар прыняцця рашэнняў перадаецца ўладзе, гарызонт мыслення і дзеянняў абмяжоўваецца бытавой сферай. Адпаведна, інстытуты гетэраномнага грамадства падаўляюць «радыкальнае ўяўленне душы». Нацыяналізм жа разглядаецца як супрацьлегласць гетэраноміі: як абуджэнне і ўваход у палітычнае жыццё (Fours 2005).

Парадаксальным чынам, менавіта ў моўнай сферы ўлады на тактычным узроўні абстрагаваліся ад прыняцця рашэнняў і не стварылі адмысловых інстытутаў кіравання моўнымі працэсамі ў краіне. Пасля рэферэндуму 1995 года беларуская мова страціла статус адзінай дзяржаўнай, адпаведна быў зменены і Закон «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь». У адрозненне ад шматлікіх аналагічных па прызначэнні законаў шматмоўных краін, беларускае заканадаўства практычна ў ніводнай сферы грамадскага жыцця не патрабавала выкарыстання абедзвюх дзяржаўных моў, пакінуўшы выбар адной з іх ці іх абедзвюх карыстальнікам гэтага прававога акта.

Можна дапусціць, што фармальная дэмакратычнасць закона павінна была зацяняць палітыку русіфікацыі: закрыццё беларускамоўных навучальных устаноў, перавод справаводства выключна на рускую мову. Разлік мог быць зроблены на невысокую зацікаўленасць грамадзян у пашырэнні ўжывання беларускай мовы па ўласным жаданні на тле русіфікацыі папярэдніх дзесяцігодзяў.

Пры гэтым заканадаўства давала магчымасць не ўжываць рускую мову (як і беларускую) у афіцыйнай сферы ўвогуле. Грамадства гэтай магчымасцю не скарысталася, але моўныя актывісты распачалі змаганне за роўны статус беларускай мовы дэ-факта. Адным з напрамкаў гэтай дзейнасці было заахвочванне арганізацыяў да шырэйшага ўжывання беларускай мовы, яшчэ адным — спробы ініцыяваць змяненне моўнага заканадаўства. Дасягненні ў галіне змены заканадаўства палягалі ў сферы тапанімікі. Гэтак, змены ў Закон Рэспублікі Беларусь ад 16 лістапада 2010 г. № 190-З «О наименованиях географических объектов» замацавалі прысваенне назваў новым аб'ектам на беларускай мове (Zakon Respubliki Belarus O naimenovaniyakh geograficheskikh obyektov 2010). Таксама Інструкцыя па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь ад 2000 года замацоўвала выкарыстанне аднаго з варыянтаў беларускай лацінкі (скасавана пастановай Дзяржаўнага камітэта па маёмасці Рэспублікі Беларусь № 19

«Аб перадачы найменняў геаграфічных аб'ектаў з беларускай і рускай мовы на іншыя мовы» ад 24 сакавіка 2023 года) (Postanovlenie Gosudarstvennogo komiteta po imushchestvu Respubliki Belarus 24 marta 2023 goda № 19 2023).

Распрацоўваліся і праекты заканадаўства аб дзяржаўнай падтрымцы беларускай мовы, якое б магло функцыянаваць і пры наяўнасці дзвюх дзяржаўных моў. Ядром адпаведнага закона меліся быць дзяржаўныя праграмы падтрымкі беларускай мовы. З мэтай ажыццяўлення моўнай палітыкі прадугледжвалася стварэнне шэрагу інстытутаў: дэпартаменту беларускай мовы, дзяржаўна-грамадскай камісіі і дзяржаўнай інспекцыі пры гэтым дэпартаменце. Асноўнымі функцыямі дэпартаменту бачыліся ўдасканаленне заканадаўства ў моўнай сферы; распрацоўка інструментарыю для ацэнкі ўзроўню валодання мовай; унармаванне мовы; захаванне дыялектаў, тапанімікі і іменаслова; спрыянне павелічэнню культуры мовы і прасоўванне мовы ў інфармацыйных тэхналогіях.

Дзяржаўна-грамадская камісія дэпартаменту беларускай мовы была прадугледжана як орган, які забяспечвае ўдзел (чытай — аўтаномію) грамадства ў вырашэнні пытанняў, звязаных з беларускай мовай. Урэшце, задачай інспекцыі з'яўлялася ажыццяўленне кантролю за выкананнем моўнага заканадаўства. Прадугледжвалася, што кожны чалавек мае права звярнуцца ў інспекцыю з патрабаваннем праверкі парушэнняў сваіх ці калектывных моўных правоў.

Прыклад інстытуцыялізацыі абароны моўных правоў у былых частках Брытанскай імперыі

Афіцыйныя інстытуты, што забяспечваюць рэалізацыю палажэнняў моўнага заканадаўства, існуюць у шмат якіх посткаланіяльных краінах і тэрыторыях — як шматмоўных, так і афіцыйна аднамоўных (напрыклад, у Літве і Латвіі). Іх неабходнасць тлумачыцца, у прыватнасці, тым, што само па сабе пазбаўленне ад нацыянальнага прыгнёту з боку каланізатара не гарантуе прагрэсу і нават захавання мясцовай мовы. Падчас каланізацыі апошняя магла страціць значную колькасць носьбітаў, яе эканамічная важнасць і прэстыжнасць магла істотна зменшыцца на карысць мовы каланізатараў. Напрыклад, хаця ў Рэспубліцы Ірландыя за гады незалежнасці колькасць людзей, што валодаюць аўтахтоннай гэльскай мовай, узрасла з 18,3 % у 1926 годзе да 40 % у 2022 (Digitisation of the 1926 Census 2022), колькасць тых, хто карыстаецца мовай па-за межамі адукацыйнай сістэмы, складае толькі 1,8 % (Ceallaigh,

Dhonnabháin 2015: 180), а сама мова дагэтуль з'яўляецца ўразлівай. Адпаведна, для яе падтрымкі патрабуюцца адмысловыя захады і інстытуты па іх рэалізацыі і кантролі. Наша краіна — яшчэ адзін выразны прыклад такой неабходнасці.

Былыя часткі Брытанскай імперыі былі абраныя для дэманстрацыі па некалькіх прычынах. Па-першае, моўная сітуацыя ў Рэспубліцы Ірландыя (і радзей у Шатландыі) неаднаразова параўноўвалася ў СМІ з беларускай. Для такога параўнання ёсць падставы. Напрыклад, Рэспубліка Ірландыя і Рэспубліка Беларусь — адзіныя афіцыйна двухмоўныя краіны Еўропы, дзе валоданне абедзвюма афіцыйнымі мовамі адносна раўнамерна распаўсюджана на ўсёй тэрыторыі краіны. Па-другое, тэрыторыі, што ўваходзілі ў вялізную Брытанскую імперыю даюць шырокую панараму падыходаў і практык пры наяўнасці пэўных падабенстваў паміж сабой (напрыклад, узаемаўплыў адпаведных актаў заканадаўства).

У некаторых з азначаных незалежных краін ці частак Вялікабрытаніі адпаведныя ўстановы адказваюць за некалькі афіцыйных моваў (Канада, Шры-Ланка) ці адну мінарытарную мову (Ірландыя, Уэльс, Шатландыя). У Канадзе, Ірландыі і Уэльсе існуе пасада моўнага камісара; у Шатландыі — камітэт гэльскай мовы; у Шры-Ланцы — адпаведнае міністэрства. Пэўныя міністэрствы выконваюць функцыі ў сферы моўных правоў і ў іншых краінах (Tushynski 2015). Магчыма, неўзабаве моўны камісар з'явіцца і ў Паўночнай Ірландыі. У шэрагу правінцый і тэрыторый Канады таксама ёсць камісар па афіцыйных мовах, міністр моў ці міністр па справах франкафоніі. У афіцыйна франкамоўным Квебеку дзейнічае Квебекскі офіс французскай мовы.

Сярод функцый згаданых арганізацый наступныя:

- распаўсюд мовы;
- распрацоўка нацыянальнай стратэгіі, плана развіцця мовы;
- удасканаленне заканадаўства;
- тлумачэнне грамадзянам іх правоў, якія вынікаюць з актаў моўнага заканадаўства;
- накладанне моўных абавязкаў на арганізацыі;
- дапамога арганізацыям у справе выканання імі абавязкаў, што ўскладзеныя на іх моўным заканадаўствам (у прыватнасці, дапамога ў распрацоўцы ўласных планаў па пашырэнні выкарыстання пэўнай мовы);
- маніторынг адпаведнасці дзейнасці дзяржаўных устаноў моўнаму заканадаўству;
- расследаванні неадпаведнасці дзейнасці дзяржаўных устаноў моўнаму заканадаўству (у тым ліку на падставе скаргі грамадзян), рэкамендацыі па іх выніках;

- звароты ў суд з мэтай прымусіць арганізацыю дзейнічаць у адпаведнасці з заканадаўствам, распрацоўка схем кампенсцыі парушэнняў;
- трэнінг асоб, адказных за ажыццяўленне моўнай палітыкі.

У Шры-Ланцы існуе Міністэрства нацыянальнага суіснавання, дыялогу і афіцыйных моў (першапачатковая назва — Міністэрства нацыянальных моў і сацыяльнай інтэграцыі). Нагэтулькі высокі ўзровень адпаведнага інстытута абумоўлены вялікай ролю моўнага канфлікту паміж носьбітамі сінгальскай і тамільскай моў у агульным міжэтнічным супрацьстаянні на востраве, што ўрэшце вылілася ў грамадзянскую вайну (1983–2009), якая каштавала жыцця 80–100 тысячам чалавек.

Адным з прырытэтных кірункаў сваёй дзейнасці міністэрства бачыць рэалізацыю моўнай палітыкі ў адпаведнасці з нацыянальнай палітыкай у галіне правоў чалавека. Частка дзейнасці арганізацыі прысвечана развіццю аўтаноміі грамадзянаў. У першую чаргу гэта стварэнне сеткі з некалькіх тысяч моўных таварыстваў па прасоўванні білінгвізму з мэтай фарміравання шматмоўнай ланкайскай нацыі. Таварыствы праводзяць навучанне мовам, а таксама міжэтнічныя фестывалі і летнікі ў сваёй мясцовасці, дапамагаюць у працаўладкаванні носьбітам пэўнай мовы і г. д. Таксама міністэрства арганізуе майстэрні для афіцыйных асоб, школьнікаў і г. д. па тлумачэнні дзяржаўнай моўнай палітыкі (Annual Performance Report 2015: 16–27).

Спрыянне грамадзянскай аўтаноміі ў дзейнасці інстытутаў па абароне моўных правоў

Сама скіраванасць на забеспячэнне моўных правоў грамадзян, у прыватнасці, у грамадска-палітычнай сферы (камунікацыя з афіцыйнымі ўстановамі на роднай мове, права выступаць на ёй у судзе і г. д.) робіць згаданыя вышэй арганізацыі сродкам развіцця аўтаноміі. Ніжэй будуць прадэманстраваны прыватныя функцыі і аспекты дзейнасці, якія спрыяюць развіццю грамадзянскай аўтаноміі.

Арганізацыі разглядаюць скаргі грамадзян на невыкананне моўнага заканадаўства, выступаючы памочнікам грамадзяніна ў адстойванні сваіх правоў. Гэта адрозніваецца ад сітуацыі ў Беларусі, дзе абаронца моўных правоў мусіць звяртацца альбо непасрэдна да парушальніка, альбо да мясцовых уладаў (Tushynski 2015).

У тлумачэннях да адпаведных актаў заканадаўства і ў інфармацыйных матэрыялах для грамадскасці часта адзначаецца, што згаданыя ўстановы імкнуцца дасягаць з парушальнікамі правоў нефармальных *пагадненняў* да пачатку афіцыйных расследаванняў, прапануюць зацікаўленым бакам пасярэдніцтва ў вырашэнні канфлікту, каб не даводзіць яго да фармальнага расследавання і суда (Tushynski 2015).

Ва Уэльсе рашэнне моўнага камісара можна абскардзіць у спецыяльным трыбунале па валійскай мове. У трыбунал мае права падаць скаргу і трэці бок, калі палічыць, што арганізацыя дапусціла парушэнне, але камісар не адрэагаваў на яго належным чынам (Welsh Language (Wales) Measure 2011).

У шэрагу краін вызначаныя заканадаўствам дзяржаўныя ўстановы мусяць ці мусілі самастойна распрацаваць моўныя *схемы ці планы* — дэталёвыя дарожныя карты выкарыстання і пашырэння ўжытку мінарытарнай мовы ў гэтай установе. У Ірландыі, напрыклад, арганізацыя павінна была (нядаўнія змены заканадаўства змянілі моўныя *схемы* моўнымі стандартамі) апублікаваць заяву аб намеры распрацаваць схему, каб заахвоціць грамадзян і зацікаўленыя ўстановы дасылаць ёй свае прапановы на гэты конт. Спецыяльны дапаможнік па складанні схем дае парады па планаванні кансультацыйнага працэсу з зацікаўленымі групамі. Павінны быць прадуманы метады збору інфармацыі, напрыклад, фокус-групы, сходы і г. д. (Guidelines 2004).

У Шатландыі арганізацыя, што распрацоўвае план, мусіць кансультавацца з зацікаўленымі асобамі. Камітэт гэльскай мовы рэкамендуе арганізацыям праводзіць кансультацыі як з грамадскасцю, так і са сваімі супрацоўнікамі, падрыхтаваць двухмоўны электронны і друкаваны варыянт праекта плана, прадугледзець кансультацыйны перыяд ад шасці тыдняў. Пры гэтым камітэт павінен аказваць арганізацыі бясплатную дапамогу (Statutory Guidance on the Development of Gaelic Language Plans 2024: 8–9).

У Шатландыі арганізацыя, на якую быў ускладзены абавязак распрацаваць моўны план, мае права апраತэставаць саму пастанову аб распрацоўцы плана, а таксама тэрмін, у які ёй належыць гэта зрабіць, і рашэнне камітэта гэльскай мовы аб незацвярджэнні плана. Апеляцыя накіроўваецца ва ўрад. Калі ўрад прыме бок арганізацыі, то камітэт не будзе мець права дасылаць ёй новае патрабаванне на працягу двух гадоў (Gaelic Language (Scotland) Act 2005 (2016)).

Пры афіцыйных установах, якія адказваюць за моўную палітыку, могуць быць прадугледжаны *дарадчыя органы*. Напрыклад, у правінцыі Канады Новая Шатландыя моўныя каардынатары

дзяржаўных арганізацый утвараюць каардынацыйны камітэт, які дае парады міністру акадэміі спраў наконт выканання правінцыйнага моўнага заканадаўства (акадэміі — франкамоўныя на-шчадкі жыхароў Акадыі, адной з французскіх калоній у Канадзе) (French-language Services Act, SNS 2004). У Паўночна-Заходняй тэрыторыі Канады міністр, адказны за афіцыйныя мовы, павінен абавязвацца на рэкамендацыі Рады афіцыйных моў і Рады адраджэння аборыгенных моў (Official Languages Act, RSNWT 1988, с О-1 2024).

Заканадаўства можа прадугледжваць *фінансавую падтрымку*. Напрыклад, згаданае ланкійскае міністэрства выдаткоўвае грошы на падтрымку праектаў, што распрацавалі моўныя таварыствы (Annual Performance Report 2015: 23). Камітэт гэльскай мовы ў Шатландыі выдае шырокі спектр грантаў, у тым ліку на распрацоўку моўных схем у арганізацыі і на найманне адмысловага супрацоўніка па развіцці гэльскай мовы (Statutory Guidance on the Development of Gaelic Language Plans 2024: 11).

Своеасаблівы прыклад важнасці грамадзянскай аўтаноміі дае канадскае моўнае заканадаўства, якое ставіць забеспячэнне паслугамі на мінарытарнай мове (напрыклад, на французскай у пераважна англамоўных правінцыях) у дзяржаўных установах у залежнасць у тым ліку ад колькасці зваротаў грамадзян з адпаведным патрабаваннем за папярэдні год (Official Languages (Communications with and Services to the Public) Regulations, SOR/92-48 Consolidation 2023).

Безумоўна, дзейнасць азначаных устаноў уваходзіць у супярэчнасць з інтарэсамі пэўнай часткі грамадства, адлюстроўваючы праблему частковага несупадзення індывідуальных і калектыўных моўных правоў. У розных краінах гэтыя ўстановы атрымлівалі мянушку «моўнай паліцыі». З апошніх канфліктных выпадкаў можна назваць інспекцыі Квебекскага офіса французскай мовы ў медычных установах: правяралася нават, ці ўжываецца французская мова ў аперацыйных альбо ў больніцы для італьянскай супольнасці. Такія дзеянні выклікалі незадаволенасць часткі грамадзян. У адным адкрытым лісце з абурэннем выступіў нават франкафон, які агулам падтрымлівае пэўныя меры па прымусовым пашырэнні ўжытку французскай (Letters 2024). Тым не менш пэўныя хібы ў дзейнасці (верагодна, выкліканыя недасканалым заканадаўствам ці неналежным выкананнем законаў) не ставяць пад сумнеў карыснасць падобных інстытутаў.

Заклучэнне

У артыкуле прадэманстравана, як ідэалы грамадзянскага і этнічнага нацыяналізму могуць быць гарманізаваныя ў адной прыватнай сферы — інстытутах па абароне моўных правоў. У гэтай практычнай сферы, бадай, неістотна, які з двух відаў першасны ці які інклюзіўны адносна іншага: яна спрыяе і ўмацаванню прававой дзяржавы, і развіццю палітычнай аўтаноміі, і захаванню нацыянальнай мовы ці моваў. Верагодна, гэтая сфера не ўнікальная — да гарманізацыі можна імкнуцца і ў сферы адукацыі, культуры і СМІ.

На жаль, на сённяшні дзень разважаць пра такую гарманізацыю ў Беларусі можна хіба тэарэтычна. Але верагодна, што і ў гіпатэтычнай дэмакратычнай Беларусі будучыні рэалізацыя гэтых ідэй сутыкнецца са складанасцямі. Адна з прычынаў гэтага — русіфікацыя беларускага грамадства, нязначная каштоўная функцыя беларускай мовы і нацыянальнай культуры нават на сімвалічным узроўні, не кажучы пра ўзровень практычнага выкарыстання.

Калі, напрыклад, уявіць у будучыні дэмакратычны рэферэндум аб вяртанні беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай, то перспектывы такога статусу падаюцца сумніўнымі. У такой сітуацыі застанецца распрацоўваць моўнае заканадаўства, якое як мінімум забяспечыць беларускамоўных грамадзян не толькі правам, але і рэальнымі гарантыямі без абмежаванняў карыстацца роднай мовай, атрымліваць на ёй любую інфармацыю ад дзяржаўных структур, навучацца на ёй і г. д. Праграмай максімум можа стаць заканадаўчае замацаванне мер дзяржаўнай падтрымкі гэтай — значна больш уразлівай — дзяржаўнай мовы. У любым выпадку, нават калі беларуская мова ізноў стане адзінай дзяржаўнай, афіцыйныя інстытуты па абароне моўных правоў будуць запатрабаваныя на этапе дэкаланізацыі краіны.

References

- Annual Performance Report 2015. Ministry of National Co-existence, Dialogue and Official Languages, 2015 (2015), 16–27, *Parliament.lk*, 21 September. <https://parliament.lk/uploads/documents/paperspresented/performance-report-ministry-of-national-coexistence-dialogue-and-official-languages-2015.pdf> (accessed: 4 January 2025).
- Belarus: The changing social contract. The results of a public opinion poll conducted between 3 and 22 February 2024 (2024). *What Belarusians Think*, 18 March. <https://drive.google.com/file/d/1hVYn5esNKSDAykhcOGL2l-phmTtSeLVJO/view> (accessed: 1 January 2025).

- Digitisation of the 1926 Census (2022). Gov.ie, 16 November. <https://www.gov.ie/en/press-release/678fc-digitisation-of-the-1926-census/> (accessed: 4 January 2025).
- French-language Services Act, SNS 2004 (2004). CanLII. <http://canlii.ca/t/lf4s>. (accessed: 11 June 2025).
- Fours, V. (2007). Belarusskij proekt «sovremennosti». Chtoby «kazhdyj oshchushchal sebya zdes' kak doma». V: O. Shparaga (red.). *Evropejskaya perspektiva Belarusi: intellektual'nye modeli*. Vilnius: EGU: 43–60. — In Rus. [Фурс, В. (2007). Беларусский проект «современности». Чтобы «каждый ощущал себя здесь как дома». В: О. Шпарага (ред.). *Европейская перспектива Беларуси: интеллектуальные модели*. Вильнюс: ЕГУ: 43–60.]
- Fours, V. (2005). Dinamicheskaya koncepciya social'nogo v filosofii K. Kastoriadis. *Zbìrnik naukovih prac' z filosofii ta filologii*. Vip. 8. *Grec'ka tradicia v suchasnij kul'turi*. Odesa: ONU im. I. I. Mechnikova: 227–238. — In Rus. [Фурс, В. (2005). Динамическая концепция социального в философии К. Касториадиса. Докс. *Збірник наукових праць з філософії та філології*. Вип. 8. *Грецька традиція в сучасній культурі*. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова: 227–238.]
- Gaelic Language (Scotland) Act 2005 (2016). *Legislation.gov.uk*, 15 July. <https://www.legislation.gov.uk/asp/2005/7/2016-07-15> (accessed: 3 January 2025).
- Guidelines under Section 12 of the Official Languages Act 2003 (2004). An Coimisinéir Teanga, [https://www.coimisineir.ie/userfiles/files/Treoirinte_do_Scimeanna_faoin_Acht_\(B\).pdf](https://www.coimisineir.ie/userfiles/files/Treoirinte_do_Scimeanna_faoin_Acht_(B).pdf) (accessed: 3 January 2025).
- Letters: Language inspections in hospitals a new low for Quebec government (2024). *Montreal Gazette*, July 24. <https://www.montrealgazette.com/opinion/letters-to-the-editor/article416934.html> (accessed: 3 January 2025).
- Ó Ceallaigh, T. J., Dhonnabháin, A. N. (2015). Reawakening the Irish Language through the Irish Education System: *Challenges and Priorities*. *International Electronic Journal of Elementary Education* 8(2): 179–198.
- Official Languages Act, RSNWT 1988, c O-1. (2024). CanLII. <http://canlii.ca/t/8htc> (accessed: 11 June, 2025).
- Official Languages (Communications with and Services to the Public) Regulations, SOR/92-48 Consolidation (2023). *Justice Laws Website*. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-92-48/index.html>. (accessed: 15 June 2025).
- Piwoni, E., Mußotter, M. (2023). The evolution of the civic-ethnic distinction as a partial success story: Lessons for the nationalism-patriotism distinction. *Nations and Nationalism* 29(3): 906–921. <https://doi.org/10.1111/nana.12944> (accessed: 12 June 2025).
- Postanovlenie Gosudarstvennogo komiteta po imushchestvu Respubliki Belarus 24 marta 2023 goda № 19 O peredache naimenovaniy geograficheskikh obyektov s belorusskogo i russkogo jazykov na drugie jazyki (2023). *Pravo.by* (accessed: 11 June, 2025). — In Bel. [Постановление Государственного комитета по имуществу Республики Беларусь 24 марта 2023 года № 19 О передаче наименований географических объектов с белорусского и русского языков на другие языки (2023). *Pravo.by*. <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=W22339778> (дата звароту: 11 чэрвеня 2025).]

- Prahrama Belaruskaha Narodnaha Frontu «Adradzhen'ne» (1993). *Kamunikat.org*. <https://kamunikat.org/pragrama-belaruskaga-narodnaga-frontu-adradzhenne> (accessed: 1 January 2025). — In Bel.
- [Праграма Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне» (1993). *Kamunikat.org*. <https://kamunikat.org/pragrama-belaruskaga-narodnaga-frontu-adradzhenne> (дата звароту: 1 студзеня 2025).]
- Shchyttsova, T. (2020). In Memoriam. Vladimir Fours. *Topos* 2: 7–10. — In Russ.
- [Шитцова, Т. (2020). In Memoriam. Владимир Фурс. *Топос* 2: 7–10.]
- Statutory Guidance on the Development of Gaelic Language Plans (2024). *Bòrd na Gàidhlig*. <https://www.gaidhlig.scot/wp-content/uploads/2024/08/Bord-na-Gaidhlig-Statutory-Guidance-Gaelic-Language-Plans-2024-English.pdf> (accessed: 3 January 2025).
- Tushynski, Dz. (2020). Kanadskaye mounaje zakanadaustva u paraunan-ni z ajchynnym. In: *Nashy vyaki – nasha bahaccie. Liepshyya praktyki mieniedzhmentu spadchyny: Zbornik materyyalau navuk.-praktych. kanferencyi*. 6 vierasnia 2019 hoda. Lida: 2020. — In Bel.
- [Тушынскі, Дз. (2020). Канадскае моўнае заканадаўства ў параўнанні з айчынным. У: *Нашы вякі – наша багацце. Лепшыя практыкі менеджменту спадчыны: Зборнік матэрыялаў навук.-практыч. канферэнцыі*. 6 верасня 2019 года. Ліда: 2020.]
- Tushynski, Dz. M. (2015). Mounaye zakanadaustva Respubliki Irlandyya. In: *Zbornik materyyalau Mizhnarodnay navukova-praktychnay kanferentsyi «Mounyya pravy i ikh abarona»*, Minsk, 28 sakavika 2015 goda. Tom 1: 224–232. — In Bel.
- [Тушынскі, Дз. М. (2015). Моўнае заканадаўства Рэспублікі Ірландыя. У: *Зборнік матэрыялаў Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Моўныя правы і іх абарона»*, Мінск, 28 сакавіка 2015 года. Том 1: 224–232.]
- Welsh Language (Wales) Measure 2011 (2011). *Legislation.gov.uk*. <https://www.legislation.gov.uk/mwa/2011/1/section/1/enacted> (accessed: 11 June 2025).
- Zakon Respubliki Belarus O naimenovaniyakh geograficheskikh obyektov ot 16 noyabrya 2010 g. № 190-Z (2010). *Zakony-by.com* (accessed: 11 June, 2025). — In Russ.
- [Закон Рэспублікі Беларусь О наименованиях географических объектов от 16 ноября 2010 г. № 190-З (2010). *Zakony-by.com*. https://zakony-by.com/zakon_rb_o_naimenovaniyah_geograficheskikh_ob_ek-tov.htm (дата звароту: 11 чэрвеня 2025).]